

УДК 351.853

Ю. Д. Древаль,

д.держ.упр., доц.,

професор кафедри державного управління ХарPI НАДУ,

м. Харків

ДІЯЛЬНІСТЬ ЮНЕСКО У СФЕРІ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Статтю присвячено діяльності ЮНЕСКО у сфері охорони, захисту, зберігання, популяризації та розвитку культурної спадщини. З'ясовано особливості формування та вдосконалення управлінських механізмів у зазначеній сфері соціокультурних відносин.

Ключові слова: культурна спадщина, охорона, охорона культурної спадщини, захист культурних цінностей.

ЮНЕСКО, яка є спеціалізованою установою ООН і власне Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (*UNESCO – The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), відводиться непересічна роль у питаннях міжнародного врегулювання у сфері охорони культурної спадщини. ЮНЕСКО офіційно існує з 4 листопада 1946 р. і своєю діяльністю охоплює переважну більшість країн світу. Властиві сьогоденню глобалізація всіх сторін суспільних відносин та комерціалізація культури значно загострили питання щодо залучення авторитету міжнародних організацій до збереження культурних здобутків і надбань народів світу, захисту та використання їхньої культурної спадщини.

Міжнародні організації, до яких відноситься і ЮНЕСКО, – це спеціалізовані суб'єкти міжнародного права, які набувають правосуб'єктності в обсязі, делегованому їм державами-засновниками, передбаченому їх статутами чи іншими установчими актами, договорами та угодами. Міжнародні договори міжнародних організацій відрізняються від договорів, які укладаються між окремими державами. Якщо суверенна держава практично не обмежена в укладанні міжнародних договорів (це його суверенна воля), то міжнародна організація може укласти лише такі міжнародні договори, які зачіпають проблеми, що знаходяться в її компетенції. Відтак для таких організацій чітко

окреслюється предметне поле діяльності («спеціалізованість»), що відзначається значним професійним та функціональним ефектом («компетентність»).

Різнобічним аспектам міжнародного захисту та розвитку культурної спадщини присвячують свої праці вчені з міжнародного права, історики культури, культурологи, експерти, практичні працівники ЮНЕСКО та дипломати.

Проте у руслі міжнародного права та права міжнародних організацій наводяться лише загальні відомості щодо діяльності наднаціональних інституцій у зазначеній сфері суспільних та соціокультурних відносин. Більше уваги окресленій проблематиці приділяється у спеціальних виданнях, а також в окремих виданнях з історії культури та культурології. М. Богуславський, зокрема, підкреслює ту обставину, що власне факт прийняття Генеральною конференцією ЮНЕСКО конвенції ще не свідчить про автоматичне набуття нею чинності, адже для цього вимагається й законодавча воля країн-учасниць [1, с. 13]. Т. Каткова детально аналізує основні документи ЮНЕСКО, а також уточнює особливості застосування понять і категорій у сфері збереження культурної спадщини [4]. У працях І. Слюсаренка та Н. Терес наводиться аналітичний матеріал щодо практичної діяльності ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини. Так, наприклад, за оцінкою І. Слюсаренка, важливою проблемою застосування юридичних положень міжнародно-правового режиму захисту культурних цінностей є елементарна необізнаність воюючих сторін з його основними положеннями [9, с. 409].

Водночас виразно спостерігається і деяка відособленість досліджень нормативної та суто практичної діяльності міжнародних інституцій у сфері охорони культурної спадщини. Слід також відзначити і деяку структурну та смислову незбалансованість положення щодо чинності міжнародних договорів, наведеного в Законі України «Про охорону культурної спадщини». Так, лише у ст. 48 Закону наводиться правова норма наступного змісту: «Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною

Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України про охорону культурної спадщини, застосовуються правила міжнародного договору України» [10]. Проте за змістом усі попередні статті мають якщо не відповідати таким договорам, то принаймні не суперечити їм. Відтак виникає питання щодо доцільності перегрупування структури наведеного нормативно-правового акта. А це, у свою чергу, свідчить не лише про деякі прогалини в національному нормативно-правовому регулюванні, а й про необхідність приділення додаткової уваги міжнародним аспектам охорони культурної спадщини.

Метою статті, з урахуванням наведеного аналітичного матеріалу, є уточнення підходів до формування та вдосконалення міжнародних (наднаціональних) механізмів у сфері охорони культурної спадщини.

На сьогодні різнобічними аспектами діяльності ЮНЕСКО охоплюється майже 200 країн світу. ЮНЕСКО також підтримує постійні офіційні консультативні та партнерські зв'язки майже з 600 міжнародними неурядовими організаціями та практично з усіма спеціалізованими установами системи ООН. До того ж майже 1200 міжнародних неурядових організацій підтримують з ЮНЕСКО епізодичні ділові контакти.

Діяльність ЮНЕСКО у сфері культури насамперед спрямована на збереження та відродження матеріальної й нематеріальної культурної спадщини, сприяння розвитку сучасних культур, а також поверненню втрачених культурних цінностей країнам їхнього походження. Принципами ЮНЕСКО у цій сфері соціокультурних відносин є продуктивність культурної різноманітності, сприйняття чужої («іншої») культури, діалог та духовне взаємозбагачення.

Діяльність ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини здійснюється за декількома напрямками, серед яких небезпідставно виділяється нормотворчість: розробка та прийняття нормативних актів з відповідної сфери міжнародно-правового регулювання (першочергово, конвенцій та рекомендацій).

Основні вимоги ЮНЕСКО з питань охорони та розвитку культурної спадщини викладено в низці наступних міжнародних нормативно-правових актів:

– Конвенції про охорону культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р.);

– Конвенції про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності (1970 р.);

– Конвенції про охорону всесвітньої культурної та природної спадщини (1972 р.);

– Декларації про принципи міжнародного культурного співробітництва (1966 р.);

– Конвенції про охорону підводної культурної спадщини (2001 р.);

– Загальній декларації про культурну різноманітність (2001 р.);

– Конвенції про охорону нематеріальної культурної спадщини (2003 р.);

– Конвенції про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження (2005 р.).

З-поміж таких споріднених актів найбільш змістовною є Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини від 16.11.1972 р. (далі – Конвенція 1972 р.), яку дослідники ще небезпідставно називають найважливішим актом універсального характеру у сфері охорони культурної спадщини [4, с. 50].

Конвенція 1972 р. ґрунтується на тому, що деякі цінності культурної і природної спадщини становлять винятковий інтерес для всього світу і тому повинні вважатися частиною всесвітньої спадщини всього людства. Держави-учасниці Конвенції, повністю поважаючи суверенітет держав, на території яких перебуває культурна і природна спадщина, та не ущемляючи прав власності щодо цієї спадщини, визнають, що охорона всесвітньої спадщини є обов'язком всього міжнародного співтовариства в цілому.

Відповідно до ст. 1 Конвенції 1972 р. терміном «культурна спадщина» охоплюються різнобічні пам'ятки культури, що вважаються універсальною

цінністю з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології. У ст. 5 Конвенції 1972 р. визначається й комплекс заходів, спрямованих на забезпечення державами-сторонами Конвенції якомога ефективнішої охорони і збереження культурної спадщини, розміщеної на їхній території. Це, зокрема, зобов'язання: а) проводити загальну політику, спрямовану на надання культурній і природній спадщині певних функцій у громадському житті та на включення охорони цієї спадщини до програм загального планування; б) створювати, якщо вони ще не створені, на своїй території одну чи кілька служб з охорони, збереження й популяризації культурної й природної спадщини, які мають у своєму розпорядженні відповідний персонал і засоби, що дають змогу виконувати покладені на них завдання; в) розвивати наукові й технічні опрацювання і дослідження та вдосконалювати методи роботи, які дають змогу державі усувати небезпеку, що загрожує її культурній та природній спадщині; г) вживати відповідних правових, адміністративних і фінансових заходів щодо виявлення, охорони, збереження, популяризації й відновлення цієї спадщини; д) сприяти створенню чи розвитку національних або регіональних центрів підготовки в галузі охорони, збереження й популяризації культурної й природної спадщини, а також заохочувати наукові дослідження в цій галузі.

Конвенцією 1972 р. також передбачалося заснування при ЮНЕСКО Міжурядового комітету з охорони визначної культурної і природної спадщини загального значення, що отримав назву «Комітет всесвітньої спадщини». До його відання відносилися питання складання, поновлення й публікації списків цінностей культурної і природної спадщини (під назвою «Список всесвітньої спадщини»). Кожна держава, яка є стороною Конвенції, має подавати Комітету перелік цінностей культурної і природної спадщини, що розміщені на її території й можуть бути включені у такий список [6].

ЮНЕСКО не обмежується прийняттям міжнародних нормативно-правових актів, і проводить активну діяльність із збереження та охорони культурної спадщини. На сьогодні Список всесвітньої спадщини охоплює

понад 700 природних і культурних об'єктів, від Тадж-Махала в Індії до стародавнього міста Тімбукту в Малі, включаючи таке диво природи як Великі коралові рифи в Австралії. До Списку внесено і чимало об'єктів культурної та природної спадщини України (Бахчисарайський ханський палац, заповідники Асканія-Нова, Херсонес Таврійський, культурний ландшафт та каньйон м. Кам'янець-Подільського, Уманський парк «Софіївка», «Букові праліси Карпат», Канівський заповідник «Могила Тараса Шевченка», пам'ятки Софія Київська – Києво-Печерська лавра та ін.).

ЮНЕСКО також не обмежується охороною пам'яток культури та природних цінностей, розповсюджуючи свій вплив на різні форми нематеріальної культурної спадщини.

У 1982 р. ЮНЕСКО разом зі Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (далі – ВОІВ) підготували типові положення для національних законодавств про охорону фольклору від незаконного використання та інших шкідливих дій. На основі цього документу ЮНЕСКО та ВОІВ підготували перший проект договору з охорони нематеріальної культурної спадщини. У 1997 р. ЮНЕСКО і ВОІВ організували Всесвітній форум з охорони фольклору (м. Пхукет, Таїланд), на якому було ухвалено План дій щодо реалізації прийнятих задумів. Важливим кроком з його виконання став симпозіум з охорони традиційних знань і форм культурного вираження корінного населення Тихого океану, проведений у лютому 1999 р. під егідою ЮНЕСКО у м. Нумеа (Нова Каледонія), а також чотири регіональні консультації з цієї проблеми. Важливою складовою охорони нематеріальної культурної спадщини було започаткування в рамках ЮНЕСКО двох програм: «Живі скарби людства» (1993 р.) та «Проголошення шедеврів усної і нематеріальної спадщини людства» (1997 р.). У 2000 р. від держав-членів ООН були прислані перші досьє – подання на проголошення конкретних об'єктів «шедеврами усної та нематеріальної спадщини» [11, с. 59-60].

На основі зазначених напрацювань у 2003 р. ЮНЕСКО ухвалила Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини (далі – Конвенція

2003 р.). В Конвенції 2003 року термін «нематеріальна культурна спадщина» означає ті звичаї, форми показу та вираження, знання та навички, а також пов'язані з ними інструменти, предмети, артефакти й культурні простори, які визнані спільнотами, групами й у деяких випадках окремими особами як частина їхньої культурної спадщини. Передбачалося й заснування Міжурядового комітету з охорони нематеріальної культурної спадщини, який наділявся доволі широкими повноваженнями [7].

Документи ЮНЕСКО у сфері охорони та збереження культурної спадщини відзначаються значним соціокультурним резонансом, виходячи далеко за межі суто формальних вимог та процедур. Наприклад, у ст. 7 «Загальної декларації ЮНЕСКО про культурну різноманітність» (2001 р., далі – Загальна декларація) наголошувалося на тому, що «необхідно зберігати, популяризувати і передавати наступним поколінням культурну спадщину у всіх її формах, що відбивають досвід і надії людства, створюючи тим самим поживне середовище для творчості у всій її різноманітності і заохочуючи дійсний діалог між культурами» [2]. Не випадково 21 травня 2003 р., тобто невдовзі після прийняття Загальної декларації, було вперше відзначено Всесвітній день культурної різноманітності в ім'я діалогу і розвитку.

Під час війн та збройних конфліктів мають реалізовуватися положення Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (1954 р), яка також відома під назвою Гаазької конвенції (далі – Конвенція 1954 р.).

Відповідно до ст. 2 Конвенції 1954 р., захист культурних цінностей включає охорону і повагу до цих цінностей. Сторони-учасниці зобов'язувалися забезпечити імунітет культурних цінностей, що перебувають під спеціальною захистом, утримуючись, з моменту включення їх у Міжнародний Реєстр, від будь-якого ворожого акту, спрямованого проти них, а також утримуючись від використання таких цінностей і прилеглих до них ділянок у військових цілях (за винятком деяких жорстко регламентованих випадків). Також передбачалося, що Конвенція має застосовуватися у всіх випадках окупації всієї або частини

території країни-учасниці, навіть якщо ця окупація не зустрічає ніякого військового опору [5].

Проблема захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів загострилася на межі ХХ-ХХІ ст., що спонукало активізацію діяльності ЮНЕСКО у даному питанні. Зусилля спрямовувалися на проведення міжнародних конференцій, зустрічей та семінарів, до участі в яких залучалися численні урядові та громадські організації (Федеральне міністерство оборони Австрії, Австрійське товариство захисту культурних цінностей, Британський комітет Червоного Хреста, Міжнародне товариство військового права, Федеральне управління цивільного захисту Швейцарії та ін. [3]).

Аналіз документів ЮНЕСКО надає змогу більш глибоко з'ясувати і сутність понятійно-категоріального апарату у сфері охорони культурної спадщини. Так, за оцінкою сучасних українських дослідників, термін «культурні цінності» є більш загальним порівняно з поняттям «культурна спадщина», оскільки він охоплює весь комплекс пам'яток – як рухомих, так і нерухомих, тоді як поняття «культурна спадщина», за Конвенцією 1972 р., стосується переважно нерухомих об'єктів [4, с. 22; 8. с. 8]. Слід звернути увагу і на те, що в тлумаченні ЮНЕСКО термін «охорона» не обмежується суто превентивними чи захисними заходами. Так, відповідно до п. 3 ст. 2 Конвенції 2003 року термін «охорона» означає заходи, спрямовані на забезпечення життєздатності нематеріальної культурної спадщини, у тому числі її ідентифікації, документування, дослідження, збереження, захисту, популяризації, підвищення її ролі, її передачу, зокрема шляхом формальної та неформальної освіти, а також відродження різних аспектів такої спадщини [7].

Отже, діяльність ЮНЕСКО у сфері охорони культурної спадщини характеризується гармонійним поєднанням нормотворчості та суто практичних заходів. Основою цієї діяльності є розроблення та прийняття правових документів, спрямованих на регулювання відповідної частки соціокультурних відносин. На основі нормативного регулювання проводяться й численні практичні заходи з різнобічних питань охорони пам'яток матеріальної та

нематеріальної культури. Важливою часткою таких заходів є проведення численних міжнародних конференцій, семінарів та зустрічей. Власне й термін «охорона» характеризується змістовністю та предметною насиченістю (це і власне охорона, і захист, і зберігання, і популяризація, і розвиток культурної спадщини). Виразно спостерігається і наявність та загальна ефективність міжнародних управлінських механізмів у сфері охорони культурної спадщини. До них найперше слід віднести сукупність правових, організаційних та комунікативних засобів управлінського впливу.

Список використаних джерел:

1. *Богуславский М. М.* Международная охрана культурных ценностей / М. М. Богуславский. – М. : Междунар. отношения, 1979. – 192 с.
2. Всеобщая декларация ЮНЕСКО о культурном разнообразии. Принята 2 ноября 2001 года Генеральной конференцией Организации Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/cultural_diversity.shtml.
3. Информация об осуществлении Гаагской конвенции 1954 года о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта и двух протоколов к ней от 1954 года и 1999 года. Доклады о деятельности в 1995–2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : unesco.org/images/0014/001407/140792R.pdf.
4. *Каткова Т. Г.* Діяльність ЮНЕСКО у сфері збереження культурної спадщини: правові аспекти / Т. Г. Каткова. – Х. : Б.В., 2007. – 180 с.
5. Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта [1954] [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
6. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (від 16.11.1972 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_089.
7. Конвенція про охорону нематеріальної культурної спадщини (від 17.10.2003 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d69/page.
8. Культурна спадщина людства: збереження та використання : навч. посіб. / В. І. Акуленко, І. П. Магазинщикова, М. І. Моздир, О. О. Тарасенко. – Львів : Істина, 2002. – 160 с.
9. *Слюсаренко І. Ю.* Проблема захисту міжнародним співтовариством культурних цінностей під час збройного конфлікту в Косово та Метохії в 1999–2004 роках // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 78. – С. 407–410.
10. Про охорону культурної спадщини : Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III // ВВР. – 2000. – № 39. – Ст. 333.
11. *Терес Н.* Міжнародна охорона нематеріальної культурної спадщини: світовий та український досвід / Наталія Терес // Етнічна історія народів Європи: зб. наукових праць. – 2011. – Вип. 36. – С. 58–63.

Dreval Yu. D., UNESCO Activities in Cultural Heritage Protection.

The article is devoted to the activities of UNESCO in the sphere of preservation, protection, safekeeping, promotion and development of cultural heritage. Specific features of formation and improvement of administrative mechanisms in the said area of socio-cultural relations have been determined.

Key words: cultural heritage, protection, protection of cultural heritage, the protection of cultural property.

Древаль Ю.Д. Деятельность ЮНЕСКО в сфере охраны культурного наследия.

Статья посвящена деятельности ЮНЕСКО в сфере охраны, защиты, хранения, популяризации и развития культурного наследия. Выявлены особенности формирования и совершенствования управленческих механизмов в указанной сфере социокультурных отношений.

Ключевые слова: культурное наследие, охрана, охрана культурного наследия, защиту культурных ценностей.